

О.В. КРАВЧЕНКО

ДОБРОЧИННІСТЬ І СТВОРЕННЯ УЧИЛИЩ ДЛЯ ГЛУХОНІМИХ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ (XIX – початок XX ст.)

У статті розглядається історія створення училищ для глухонімих дітей в Україні. З'ясовано, що суттєву роль у цьому процесі відіграла приватна і суспільна доброчинність. Місцева влада виділяла землю, земства засновували стипендії для навчання найбільш вихованців.

Ключові слова: училища, глухонімі, діти, доброчинність, земства.

Історія вітчизняної доброчинності нерозривно пов'язана з організацією допомоги особам, неспроможним про себе подбати. До такої категорії населення перш за все можна віднести старих і немічних, покинутих дітей та осіб з обмеженими фізичними можливостями (сліпих, глухонімих та скалічених). Глухонімота тривалий час вважалась у суспільстві причиною розумової відсталості людей, аж допоки не з'ясувалося, що таких осіб можна навчати, виховувати й створювати умови для їхньої суспільної адаптації. Оскільки в Російській імперії тривали час державної підтримки глухонімих не існувало, турботу про цю категорію знедолених брало на себе суспільство. За російським законодавством (ст. 381. Т. X, ч. 1) глухонімі та німі знаходились під опікою до 21 року, а потім проходили законне освідчення (через лікарське відділення губернського правління) [1, с.4]. Особи, особливо діти, які втратили слух, ставали об'єктами громадської та приватної доброчинної діяльності.

Мета статті – показати, яку роль в історії створення навчальних закладів для глухонімих неповнолітніх відіграла доброчинність.

Публікації на тему опіки над глухонімими почали з'являтися у друкованих виданнях з другої половини XIX ст. Переважна їх більшість належала медикам, які звертали увагу на причини глухонімоти, наводили різноманітну статистику кількості глухонімих осіб, ставлення до них з боку суспільства тощо. Це праці М. Гартмана [2], В. Фірсова [3], І. Мердера [4], С. Уманця [5], М.

Богданова-Березовського [6], І. Брода [7], В. Окунева [8] та ін.

Сучасні історики зверталися до виникнення Опікунства над глухонімими та його відділень, а також вивчали діяльність окремих училищ для глухонімих – це публікації Д. Купрєєва [9], О. Хитрова [10], Ю. Соколовської [11], Д. Долгова [12–13] та ін.

Перші училища для глухонімих дітей в українських губерніях створювались задовго до відкриття загальноросійського Опікунства над глухонімими під заступництвом Марії Федорівни. У лютому 1843 р. князь М.С. Воронцов отримав дозвіл на відкриття Одеського училища для глухонімих [14, арк.49зв.]. Воно знаходилось під управлінням колишнього директора Санкт-Петербурзького училища глухонімих надвірного радника Георгія Олександровича Гурцова (1778–1858) та його дружини (колишнього інспектора жіночого відділення того ж училища), які поселилися в Одесі 1838 р. [15, с.710].

Одеське училище було відкрито на 15, а згодом 20 дітей жіночої статі християнського віросповідання, пізніше до закладу стали прийматися й діти юдейської віри [6, с.186]. Граф М.Ю. Віельгорський (1788–1856), який управляв Петербурзьким училищем глухонімих, заснував 10 стипендій для дівчаток від Петербурзького та Московського виховних будинків на суму по 3 тис. руб. щорічно [6, с.187].

З 1869 р. при училищі відкрилося відділення для хлопчиків, створене графом П.Є. Коцебу [14, арк.20]. Заклад знаходився під управлінням Одеського градоначальника

та розташовувався у найманому за 2 тис. руб. будинку на вул. Кінній, № 6 [14, арк.29зв.]. До училища приймалися глухонімі діти незалежно від стану від 7 до 12 років і перебували до 16–18-ти річного віку. Дівчатам вихідна допомога не надавалася, а хлопчики, які добре закінчили навчання, отримували по 100 руб. Діти вивчали усним методом Закон Божий, російську мову, арифметику, географію, російську історію, чистописання, навчалися ремеслам [14, арк.29зв.].

Одеське училище отримувало також допомогу від Відомства Імператриці Марії – 1 тис. руб., по 1,5 тис. руб. від земства Новоросійського краю та Одеської міської управи та існувало на відсотки з капіталу, зібраного графом П.Є. Коцебу на виховання семи хлопчиків (2,1 тис. руб.) [16, арк.15-15зв.]. З 1881 р. до закладу почали допускати приходять учні. Приймались тільки бідні, переважно сироти за відповідним свідоцтвом. Своєкошті пансіонери вносили по 300 руб. на рік, приходять – 100 руб. У 1884 р. Одеське училище глухонімих знаходилось на Гулевій вулиці, будинок № 18 [17, арк.138-138зв.]. Зараз це будинок на вулиці Льва Толстого, 8, тут розташована школа № 47 [18, с.69].

Міське управління виплачувало субсидію до 1896 р., коли Одеське училище, проіснувавши 53 роки, було закрито начальницею пані Миткевич, дружиною дійсного статського радника [6, с.188].

Однак уже з 1897 р. питання про відкриття училища для глухонімих знову поставилося Одеською міською думою. Розробкою цього питання займався віце-голова Одеського товариства лікарів доктор М.Г. Погребинський, який запропонував заснувати в Одесі зразковий інститут для глухонімих на 55 вихованців на два відділення: 1) Фребелівське відділення з трирічним курсом; 2) училища з восьмирічним курсом [6, с.190].

У червні 1899 р. гласні Одеської думи І.А. Казарінов та Б.Г. Каяндер знову запропонували управі прийняти заходи для відкриття училища не пізніше 1 січня 1900 р., але на 1901 р. училище так і не було створене [6, с.190]. З ініціативи члена Ради відділення таємного радника Г.Г. Маразлі,

який на засіданні 22 травня 1903 р. виявив бажання взяти на власний кошт обладнання та відкриття училища і утримання його до 1 січня 1904 р., того ж року 25 вересня на дачі Г.Г. Маразлі на Французькому бульварі відбулось відкриття закладу для глухонімих. На 1 січня 1904 р. в училищі опікувалось 7 хлопчиків. Г.Г. Маразлі забезпечив власним коштом придбання інвентарю та навчальних посібників, учнів – необхідної білизною та одягом. Усе майно було передано ним 1 січня 1904 р. у відання Одеського відділення Опікунства над глухонімими [19, с.6].

У 1904 р. був створений спеціальний фонд для влаштування постійного приміщення Одеського училища глухонімих за рахунок пожертвувань архієпископа Херсонського і Одеського Іустина (300 руб.), Одеського міщанства (200 руб.) та Севастопольської міської управи (100 руб.) [20, с.220]. З 1905 р. крім 11 хлопчиків училище почала відвідувати одна дівчинка [21, с.557].

У 1868 р. у Харкові двоє глухонімих – відставний сенатський регістратор А.Ф. Бахметьєв та канцелярист О.Г. Прозоров звернулись до начальника Харківської губернії П.П. Дурново з проханням щодо відкриття платної школи для глухонімих дітей [22, арк.1-1зв.]. У 1870 р. приватна школа для глухонімих була відкрита коштом засновників. По допомогу вони звертались до міської управи, а потім до міністра внутрішніх справ. Міністр визнав цю справу дуже корисною й вважав, що школа потребувала підтримки не лише з боку місцевої влади, а й земських установ [23, с.63]. Школі глухонімих виявили бажання виділити невеликі субсидії деякі земства Полтавської, Катеринославської, Орловської, Саратовської та Курської губерній [22, арк.26зв.]. Міністр запропонував Чернігівським земським зборам асигнувати кошти на відкриття стипендій Чернігівського земства, але губернська управа вирішила, що становище Харківської школи глухонімих було ще не дуже забезпеченим, заклад може закритися, тому призначення стипендій від Чернігова не буде мати позитивного результату [23, с.63-65].

Пізніше, 15 листопада 1896 р. священник Василь Ветухов разом з тим самим А.Ф. Бахметьєвим заснував у Харкові нове

приватне училище глухонімих на підставі ст. 10-ї Височайше затвердженого 25 травня 1874 р. положення про початкові народні училища [24, с.1]. Спочатку воно розміщувалось в одній невеликій кімнаті, там навчалось 7 учнів і був один вчитель (глухонімий). Але у 1898 р. поблизу церкви Св. Пантелеймона на Тургенєвській вулиці Харківська міська дума безоплатно виділила місце в 350 кв. сажень [25, арк.48].

У 1900 р. коштом міста, земства та приватних осіб був збудований власний кам'яний дім школи для глухонімих [26, с.300], у 2 ½ поверхи, розрахований на інтернат для 30 учнів та на 30 приходящих, з квартирами для двох вчителів. 20 серпня 1900 р. училище переїхало до нового будинку поблизу Пантелеймонівської церкви на Пісках [25, арк.48]. У 1911 р. було закінчено будівництво та освячений новий триповерховий корпус училища вартістю 40 тис. руб. частково на попередній ділянці землі, а частково на доданому до нього Харківським міським управлінням [27, с. 704].

Крім завідувача В.М. Ветухова в училищі працювали глухонімий дворянин А.Ф. Бахметєв, який закінчив Петербурзьке училище глухонімих, та Е.І. Радченко, донька купця, яка закінчила 8 класів у 1-й Харківській гімназії, – навчали мимічним способом. Усним способом навчали почесний громадянин А.А. Мальцев, який закінчив учительську семінарію та його дружина К.В. Жданова, дочка священика, випускниця Харківського єпархіального жіночого училища, яка отримала спеціальну підготовку у Петербурзькому училищі глухонімих. Лікарем безкоштовно служив спеціаліст з вušних хвороб С.А. Робак [24, с.1-2].

Фінансову допомогу училищу для глухонімих здійснювали різні установи та приватні особи: Харківське благодійне товариство виділило 360 руб. та одноразово 1000 руб. на будівництво приміщення. Харківське міське громадське управління витратило 500 руб., Харківське губернське земство – 400 руб., Харківський земельний банк – 300 руб., Харківський торговельний банк – 100 руб. Добровичні пожертвування збирались за підписними листами [25, арк.48зв.].

За роки існування училища склад його вихованців суттєво розширився: на

момент заснування у 1896 р. в закладі навчалось лише 15 вихованців: 10 хлопчиків та 5 дівчаток [28, с.1236]. Переважна більшість дітей була православної віри, але приймали також юдеїв, лютеран та католиків. Притулок при училищі був всестановим, але переважали селянські діти. На 1 січня 1912 р. в училищі навчалось 88 дітей і підлітків віком від 8 до 22 років: з них 56 проживали на училищному пансіоні: 30 хлопчиків та 26 дівчаток. Найбільше серед вихованців було православних: 78, юдеїв – 7, католиків – 2, молокан – 1. За станом поділялись так: селян – 49, міщан – 34, духовного стану – 4, дворян – 1. 19 осіб навчались власним коштом, 3 – безплатно, 2 були приватними напівпансіонерами, 37 – отримували стипендії від повітових земств Харківської губернії [27, с.705].

Ще у вересні 1901 р. було подано клопотання до управління державним майном щодо відведення ділянки землі поблизу с. Кочеток [24, с.3]. У 1902 р. поблизу м. Чугуєва у с. Кочеток для Харківського училища глухонімих управлінням державного майна була відведена ділянка землі розміром 1 десятина 1600 кв. сажень з лісом. Спочатку за пропозицією ради Харківського відділення Опікунства над глухонімими тут передбачалось відкрити літню колонію для слабких на здоров'я вихованців училища. Але за пропозицією засновника училища священика В.М. Ветухова і за згодою опікунки училища Н.Г. Ващенко, рада змінила рішення й постановила відкрити у Кочетку школу для глухонімих хлопчиків для навчання їх грамоті та ремеслам: столярному, токарному, бондарному, плетінню корзин, а також садівництву, городництву, бджолярству [29, с.310-311].

Приміщення школи будувалось за проектом Михайла Олександровича Бабкіна, який складав креслення й кошторис безплатно. На початку 1904 р. будівництво закладу, розрахованого на 50 осіб, було закінчено. Основні витрати зробила Н.Г. Ващенко (4 тис. руб. з понад 6 тис. руб.). На 19 травня 1904 р. було призначено освячення школи. Потяг із запрошеними прибув близько першої години дня на ст. Чугуїв. Серед запрошених були архієпископ

Харківський Арсеній, губернатор та губернський предводитель дворянства, весь склад ради Харківського відділення Опікунства над глухонімими, а також учителі та учні училища глухонімих. Понад 10 екіпажів виїхало до Кочетка, по дорозі архієпископ Арсеній заїхав до храму с. Кочеток, де його зустрів настоятель церкви протоієрей Олексій Іларіонов, у храмі перед образом Смоленської Божої Матері був відслужений молебень. Після владика прибув зі свитою до місця події, де його зустріли священник В.М. Ветухов та члени Харківської ради Опікунства над глухонімими М.М. Алексеєнко, І.О. Виноградов, Н.Г. Ващенко та О.В. Ветухов [29, с.311-312]. О третій годині дня приміщення училища було освячене.

7 січня 1905 р. в с. Кочеток реміснична школа для 10 глухонімих хлопчиків була відкрита. Грамоту діти вивчали мімічним способом, а також навчались столярному й токарному ремеслам. Деякі земства заснували стипендії: Харківське – 5, Вовчанське – 3 та Ізюмське – 2 стипендії. Навчання приватним пансіонерам коштувало 120 руб. на рік [30, с.18-19]. У 1911 р. у ремісничій школі навчалось 12 учнів. Завідував закладом священник с. Кочеток Є. Проскурников [27, с.706].

Чугуївське міське управління виділило безкоштовно 10 десятин землі за Дінцем у Башкіровці (Клугинівка), де 10 травня 1909 р. було організоване третє училище для глухонімих підлітків – реміснична школа для виготовлення виробів з лози. У 1911 р. у закладі перебувало 12 вихованців, з них 8 стипендіатів різних земств, 2 навчались за власний рахунок, 2 – коштом Харківського відділення Опікунства над глухонімими, 1 – з минулого випуску отримував жалування [27, с.707]. У 1914 р. навчалось 11 підлітків, з них – 9 за рахунок різних земств, а 2 власним коштом [31, с.29].

Приміщення Клугинівської колонії було великим, світлим, забезпечено надвірними будівлями. Ділянка загороджена дротом, навколо обсаджена тополями. 22 травня 1911 р. при колонії був закладений храм [27, с.707]. Церква, збудована за проектом харківського епархіального архітектора В.М. Покровського, була створена коштом Н.Г. Ващенко, яка

пожертвувала 1 тис. руб. Освячення та відкриття храму для глухонімих дітей у с. Клугинівка відбулося 19 травня 1913 р. преосвященним Феодором, єпископом Сумським [31, с.32].

Отже, у Харківській губернії крім училища для глухонімих дітей були організовані його відділення у с. Кочеток і с. Клугинівка Зміївського повіту. За перші 17 років існування Харківське училище випустило 220 дітей [31, с.9]. У 1917 р. в усіх трьох училищах перебувало 148 дітей (у Харкові віком до 15–16 років, у Кочетку та Клугинівці – до 18–20 років) [32, арк.3-4].

28 січня 1885 р. у Таврійській губернії в німецьких колоніях серед менонітів було відкрито Маріїнське училище для глухонімих. Спроби навчати глухонімих відносяться ще до 1874–1876 рр., коли армянин Амбарцумов, який отримав спеціальну освіту в Німеччині, почав навчати декілька малолітніх глухонімих колоністів. У 1880 р. меноніти зібрали капітал в 6 тис. руб. для відкриття училища, за рік отримавши для цього дозвіл [6, с.200]. У селі Блюменорт Гальбштадтського округу був найнятий будинок і запрошений вчитель-спеціаліст. За два роки на добровільні пожертвування менонітського братства був збудований дім в с. Тіга, а 1889 р. Маріїнське училище було туди переведено. Діти бідних батьків користувались знижкою на навчання, у крайніх випадках приймалися безоплатно [6, с.201]. У 1904–1905 навчальному році у закладі навчалось 33 дитини: 17 хлопчиків та 16 дівчаток. Опікуном училища був І. Вібе. Діти навчались ремеслам. Прибутки училища складались з церковного кухлевого збору, пожертвувань, плати за навчання та відсотків з капіталу та прибутків від продажу виробів учнів.

У листопаді 1897 р. у с. Максимовичі Радомишльського повіту Київської губернії місцевим священником Мойсеєм Яворським була відкрита церковнопарафіяльна школа для глухонімих [33, с.93]. Приводом для цього стала наявність двох власних глухонімих від народження дітей. Маючи незначні кошти, М. Яворський збудував для школи невеликий дерев'яний дім, а для гуртожитку уступив власну квартиру.

Навчання в школі було безплатним, але за харчування та гуртожиток учні

платили по п'ять руб. на місяць. До школи приймалися глухонімі діти віком від 9 до 14 років усіх станів, віросповідань, обох статей. Курс навчання становив п'ять років за усним методом навчання. У перший 1897–98 навчальний рік дітей перебувало 10, наступного року вже 29 [6, с.221].

Крім завідувача М. Яворського у школі працювали ще три молоді вчительки. Дітей навчали ремеслам та іконопису. Училищна Рада при Святішому Синоді прийняла рішення про виділення щорічної субсидії 1400 руб. на жалування вчителям та передбачала асигнувати кошти на будівлю гуртожитку для 50 учнів [6, с.222].

У червні 1900 р. завдяки пожертвуванню М.А. Терещенка в 10 тис. руб. була відкрита школа-інтернат для глухонімих у Києві. Розташовувалась у найманому будинку з п'яти кімнат і кухні. Дітей в інтернаті виховувалось 10 (6 хлопчиків та 4 дівчинки) та 5 дітей було приходящих. Навчання було платним – від 100 до 200 руб. на рік [6, с.232-233]. У 1901 р. міське управління відвело для приміщення школи-притулку ділянку землі на Лук'янівці, а в 1902 р. було споруджено будинок, де відкрився дитячий садок [34, с.170]. На 1 січня 1904 р. у школі навчалось 20 глухонімих дітей (10 дівчаток та 10 хлопчиків). Викладання проводилось за усним методом [19, с.4]. На 1911 р. в школі навчалось 42 глухонімих, працювали 4 вчительки та 6 викладачів ремесел [34, с.170-171].

Лохвицька школа глухонімих у Полтавській губернії була створена 14 листопада 1901 р. Її засновником став глухонімих купець 2-ї гільдії Михайло Дмитрович Варда (1843–1905), який подарував Опікунству над глухонімими садибу розміром 12 десятин 2140 кв. сажнів. Садиба складалась з трьох житлових будинків, 2 сараїв, комори, кухні та погребя [35, с.240].

Слід відзначити, що М.Д. Варда мав 10 братів і сестер, з яких 8 – були глухонімими. Він народився у Лохвицях. Закінчив Санкт-Петербурзьке училище глухонімих, де також навчались двоє його братів і дві сестри. М.Д. Варда був засновником та енергійним членом Полтавського відділення Опікунства над глухонімими [36, с.60].

У 1903 р. у школі виховувалось 12 дітей: 7 хлопчиків та 5 дівчаток віком від 9 до 15 років, з них – 10 безоплатно. На прохання голови Лохвицької земської управи О.М. Ходолея Гадяцька, Пирятинська, Золотоноська, Змієвська та Курська управи призначили за рішенням земських управ по 120 руб. для місцевих стипендіатів, отже кількість учнів мала зрости до 17 осіб [35, с.242].

11 травня 1903 р. відбулася закладка приміщення школи-гуртожитку та лікарні на хуторі глухонімих у 2 верстах від м. Олександрівськ Катеринославської губернії, будівництво яких цілковито було завершено до 11 серпня 1903 р. Маріїнська школа-хутір для глухонімих була відкрита 17 серпня 1903 р. До школи було прийнято 28 учнів віком від 7 до 12 років: 16 хлопчиків та 12 дівчаток. Опікуном школи став Олександрівський міський голова, заступник голови Ради Олександрівського відділення Ф.Ф. Мовчановський [37, с.197].

З ініціативи Ф.Ф. Мовчановського була відкрита школа-санаторія для глухонімих дітей у м. Євпаторія Таврійської губернії. Щороку до санаторії привозили дітей з Олександрівська, де вони проводили ціле літо, а іноді навіть залишили на рік, до початку наступного сезону 15 липня [38, с.143]. Санаторія розташовувалась у двоповерховому будинку на ділянці в 4 десятини, поблизу був сад, недалеко – город, територія санаторії підходила до самого моря. О. Сафонова, працюючи вчителькою у санаторії описувала свої спостереження: «...дітей, особливо маленьких, першокласників привозять до санаторії слабкими, мало кровними та худими, зі слабо розвинутою грудною клітиною, тіло їхнє нерідко покрито лишаями, чиряками, серед них більшість з явними ознаками туберкульозу. На вигляд усі діти бліді, апатичні та в'ялі, але за рік їх не впізнати, усі у середньому додають понад 15 фунтів, робляться міцнішими... Інфекційних захворювань за 5 років існування санаторії не було жодних» [38, с.145]. У 1908 р. санаторію відвідало 30 вихованців з Олександрівська, у 1909 р. – було прийнято 50 дітей [38, с.146].

На початку ХХ ст. в Росії проводились спеціальні з'їзди, на яких

піднімались актуальні питання опіки, навчання та виховання глухонімих. Перший з'їзд проходив у Москві у 1906 р., другий – у 1907 р. у Санкт-Петербурзі. Третій з'їзд відбувався в Москві з 27 по 31 грудня 1910 р. Перші два з'їзди представляли собою лише підсекцію XI секції 2-го та 3-го з'їздів російських діячів по технічній та професійній освіті. Третій з'їзд діячів з виховання, навчання та опіки над глухонімими, присвячений святкуванню 50-річчя існування Московського Арнольдо-Третьяківського училища глухонімих, був скликаний абсолютно самостійно. Організатором з'їзду був директор Ф.А. Рау та педагогічний персонал Московського училища глухонімих [39, с.111].

Почесним головою з'їзду був обраний Московський міський голова М.І. Гучков, а головами засідань – доктор медицини М.В. Богданов-Березовський, член Ради Опікунства над глухонімими, доктор медицини Е.С. Боришпольський (Санкт-Петербург), колишній директор Варшавського інституту глухонімих і сліпих С.Г. Яковенко (Варшава), директор Олександрівського училища глухонімих Н.М. Лаговський (Катерин. губ.), доктор медицини, директор Імператорського училища глухонімих П.Д. Єнько (Санкт-Петербург), начальниця Маріїнської школи глухонімих Г.І. Кюльце (Санкт-Петербург), начальниця Казанського училища глухонімих Е.Г. Ласточкина та директор Варшавського інституту глухонімих і сліпих доктор медицини Юргенс [39, с.115].

У роботі з'їзду активну участь брали завідувач Харківського училища глухонімих

протоієрей В.М. Ветухов, завідувачка школою для глухонімих у Києві Н.К. Патканова-Кронковська [39, с.176], лікарі М.Г. Додін (Єлисаветград) та А.С. Де-Ленс (Київ) [39, с.33]. На з'їзді розглядалися важливі питання загального державного навчання глухонімих, належного фінансування (оскільки практично всі провінційні училища глухонімих існували винятково на добродійні кошти), пенсійного забезпечення вчителів училищ. «Лише тоді майбутня Росія згадає наш з'їзд з вдячністю та повагою», – проголосував у своїй доповіді директор Уфимського училища глухонімих М. Котельніков [39, с.118].

Таким чином, проблема опіки, виховання та навчання глухонімих дітей була досить актуальною в Російській імперії. Для її вирішення держава підтримувала суспільну і приватну ініціативу. Добродійні капітали становили важливе джерело існування училищ для глухонімих дітей. Суттєву допомогу здійснювали губернські і повітові земства, міські управління. Приватні особи часто ставали ініціаторами відкриття навчально-виховних закладів для глухонімих неповнолітніх, опікувалися та фінансували ці заклади. Для вирішення проблем опіки над глухонімими проводились спеціальні з'їзди, у роботі яких активну участь брали засновники, керівники та лікарі училищ глухонімих. На з'їздах піднімалось питання про створення державної системи підтримки глухонімих, але ефективно вирішувати його вдалося лише за радянських часів. До 1917 р. проблеми глухонімих залишались переважно у сфері діяльності добродійців.

Список використаних джерел та літератури:

1. Попечение о глухонемых. Речь, читанная в годичном собрании общества одесских врачей 21 ноября, вице-председателем общества М.Г. Погребинским. – Одесса: Тип. «Одес. новостей», 1898. – 10 с.
2. Гартман. Глухонемота и воспитание глухонемых / Пер. М.А. Фронштейна. – М.: Тип. «Моск. телеграфа», 1881. – 192 с.
3. Фирсов В. О призрении глухонемых в России / В. Фирсов // Вестник благотворительности. – 1898. – № 10. – С. 36-45.
4. И.М. [Мердер И. К.]. Призрение глухонемых в России // Вестник благотворительности. – 1899. – № 3. – С. 64-68.
5. Уманец С.И. Призрение глухонемых / С.И. Уманец // Общественное и частное призрение в России. – СПб, 1907. – С. 84-100.

6. Богданов-Березовский М.В. Положение глухонемых в России. С обзором современного состояния вопроса о восстановлении слуха у глухонемых / М.В. Богданов-Березовский. – СПб. Изд. Попеч-ва гос-ни имп. Марии Федоровны о глухонемых, 1901. – XII, 296 с.
7. Брод И. К вопросу о призрении глухонемых на Западе и в России / И. Брод // Вестник Поп-ва гос-ни имп. Марии Федоровны о глухонемых. – 1903–1904. – № 9. – С. 131-138.
8. Окунев В. Глухонемота / В. Окунев // Вестник Попеч-ва гос-ни имп. Марии Федоровны о глухонемых. – 1904–1905 – № 15–16. – С. 395-405; № 17–18. – С. 460-475.
9. Купреев Д.В. Возникновение попечительств о слепых и глухонемых в дореволюционной России / Д.В. Купреев // Теория и практика общественного развития. – 2006. – № 1. [Электронный ресурс]. Режим доступа: teoria-practica.ru/ru/-1-2006.html.
10. Хитров А.А. Благотворительная помощь глухонемым в России под покровительством императорской фамилии (кон. XIX – нач. XX в.) / А.А. Хитров. [Электронный ресурс]. Режим доступа: www://lib.herzen.spb.ru/text/khitrov-103-29-36pdf.
11. Допомога хворим дітям та дітям з обмеженими можливостями у Харківській губернії в др. пол. XIX – на поч. XX ст. / Ю.В. Соколовська // Зб. наук. пр. Серія «Історія та географія» / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. – 2012. – Вип. 44. – С. 168-172.
12. Долгов Д.В. Московское отделение Попечительства Императрицы Марии Федоровны о глухонемых / Д. В. Долгов // Истор. науки. – 2011. – № 4. – С. 14-15.
13. Долгов Д.В. Из истории Московского городского Арнольдо-Третьяковского училища глухонемых. Экскурсия / Д.В. Долгов // Истор. науки. – 2009. – № 4. – С. 9-10.
14. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 274.-, Оп. 2.-Спр. 13.
15. Благотворительность / Сост. А.С. Бориневич // Одесса. 1794–1894. Изд. город. общ. управления к столетию города. – Одесса, 1895. – С. 705-780.
16. ДАОО. – Ф. 2.-Оп. 11.-Спр. 38.
17. ДАОО. – Ф. 274.-Оп. 1.- Спр. 29.
18. Пилявский В.А. Здания, сооружения, памятники Одессы и их зодчие. Справочник / В. Пилявский. – Одесса: Изд-во «Optimum», 2010. – 276 с.
19. Попечительство государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых в 1903 году. Извлечение из отчета за 1903 год // Вестник Попеч. гос-ни имп. Марии Федоровны о глухонемых. – 1904–1905. – № 1. – С. 2-13.
20. Смета прихода и расхода Одесского отделения Попечительства государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых на содержание училища для глухонемых с 1 января по 1 сентября 1904 года // Вестник Попеч. гос-ни имп. Марии Федоровны о глухонемых. – 1903–1904. – № 14. – С. 220-224.
21. Извлечение из отчета Попечительства государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых // Вестник Попеч. гос-ни имп. Марии Федоровны о глухонемых. – 1904–1905. – № 19–20. – С. 547-559.
22. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. 3.-Оп. 232.-Спр. 170.
23. По вопросу о пособии из сумм земства на содержание частной школы глухонемых в городе Харькове // Журнал заседаний очередного Черниг. губер. земского собрания 1870 года. Прилож. к Земскому сб. Черниг. губ. – 1870. – № 10. – С. 62-65.
24. Отчет училища глухонемых в Харькове, состоящего под Августейшим покровительством попечительства Императрицы Марии Федоровны о глухонемых за 1901 год. – Х.: Тип. «Южного края», 1902. – 6 с.
25. ДАХО. – Ф. 304.-Оп. 1.-Спр. 508.
26. Благотворительные учреждения Российской империи. Составлено по Высочайшему повелению Собственною Ею Императорского Величества Канцеляриею по учреждениям императрицы Марии: В 3 т. – СПб.: Тип. СПб. акц. общ. печ. дела в России Е. Евдокимова, 1900. – Т. 2. – 986 с.
27. Харьковское отделение попечительства о глухонемых (Извлечение из отчета о деятельности отделения за 1911 год) // Изв. Харьк. город. думы. – 1912. – № 3–4. – С. 704-707.

28. Харьковское училище для глухонемых // Церковные ведомости. Прибавления. – 1899. – № 31. – С. 1236-1237.
29. Ветухов А. Освящение здания школы для глухонемых подростков в селе Кочетке // Вестник Попеч. гос-ни имп. Марии Федоровны о глухонемых. – 1903–1904. – № 19. – С. 310-315.
30. Отчет о деятельности Харьковского отделения Попечительства Государыни Императрицы Марии Федоровны о глухонемых и училища глухонемых в Харькове, состоящего в ведении отделения за 1904 год. – Х.: Тип. «Южного края», 1905. – 24 с.
31. Отчет о деятельности Харьковского отделения Попечительства Государыни Императрицы Марии Федоровны о глухонемых за 1914 год. – Х.: Тип. «Мирный труд», 1915. – 42 с.
32. ДАХО. – Ф. 304.-Оп. 1.-Спр. 3443.
33. Церковно-приходская школа для глухонемых детей в с. Максимовичах, Киевской губернии // Вестник благотворительности. – 1899. – № 1. – С. 93-95.
34. Хроника. К десятилетию попечительства о глухонемых // Вестник Попеч. гос-ни имп. Марии Федоровны о глухонемых. – 1910–1911. – № 5–6. – С. 169–171.
35. Из отчета Лохвицкой школы Попечительства государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых за 1903 год // Вестник Попеч. гос-ни имп. Марии Федоровны о глухонемых. – 1903–1904. – № 15. – С. 240-246.
36. Жизнеописания и некрологи выдающихся лиц на поприще обучения, воспитания и призрения глухонемых. Михаил Дмитриевич Варда // Вестник Попеч. гос-ни имп. Марии Федоровны о глухонемых. – 1905-1906. – № 1. – С. 60-62.
37. А.М. г. Александровск / А.М. // Вестник Попеч. гос-ни имп. Марии Федоровны о глухонемых. – 1903–1904. – № 12. – С. 195-198.
38. Сафонова Е.А. О школе-санатории в г. Евпатории // Вестник Попеч. Гос-ни имп. Марии Федоровны о глухонемых. – 1910–1911. – № 5–6. – С. 142-148.
39. Боришпольский Е. Отчет о Съезде деятелей по воспитанию, обучению и призрению глухонемых, состоявшемся в Москве с 27 по 31 декабря 1910 г. // Вестник Попеч. гос-ни имп. Марии Федоровны о глухонемых. – 1910–1911. – № 5–6. – С. 111-120; № 7–8. – С. 173-205; 1911–1912. – № 1–2. – С. 31-47.

E. V. KRAVCHENKO

CHARITY AND CREATION OF SPECIALIZED SCHOOLS FOR DEAF MUTE CHILDREN IN UKRAINE (the 19th – beginning of the 20th century)

The article deals with the history of creating specialized schools for the deaf mutes in Ukraine. It was established that private and social charity played an important role in this process. The local authority allocated territory district councils provided scholarship for educating the poorest school inmates.

Key words: *specialized schools, the deaf mutes, children, charity, district councils.*

E. B. КРАВЧЕНКО

БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТЬ И ОТКРЫТИЕ УЧИЛИЩ ДЛЯ ГЛУХОНЕМЫХ ДЕТЕЙ В УКРАИНЕ (XIX – начало XX вв.)

В статье рассматривается история создания училищ для глухонемых детей в Украине. Выяснено, что существенную роль в этом процессе играла частная и общественная благотворительность. Местная власть выделяла землю, земства открывали стипендии для обучения наибеднейших воспитанников.

Ключевые слова: *училища, глухонемые, дети, благотворительность, земства.*